

ДЬИЭ КЭРГЭН КИНИГЭТЭ

Боескорова О.П.

Үөһээ Бүлүү улуунун Боотулуу
орто оскулатын учуутала

Үлэ аата: Дьиз кэргэн кинигэтэ.

Көрүллэр боппурус: «Ийэбит кэпсээнэ» диэн сана кинигэни билиһиннэри.

Сүрүн сыал: Кэлэр кэнчээри ыччаты олох муудараныгар уһуйуу.

Соруктар: 1. Төрүччүнү үөрэти. 2. Өбүгэ үгэһин билиһиннэри. 3. Ааспыт олобу анааран көрүүгэ, олобу сыаналыырга үөрэти. 4. Урукку дьон-сэргэ майгытын-сигилитин кырдыктаахтык ойуулаан көрдөрүү. 5. Дьонно-сэргэбэ ытыктабыллаах сыһыанна үөрэти. 6. Бэйэ дьиз кэргэнигэр болжомтолоох сыһыанна үөрэти. 7. Төрөөбүт тылга тапталы инэри.

Күн күбэй ийэм, үлэ, тыл бэтэрээнэ, Тойбохой нэһилиэгин бочуоттаах олохтооҕо Галина Гаврильевна Иванова 85 сааныгар анаан «Ийэбит кэпсээнэ» диэн кинигэни бэчээттэтэн таһаардым. Уолум Прокопий Боескоров көмөлөстө. Бу кинигэ кэлэр кэнчээри ыччаппытыгар өйдөбүннүк буолуо диэн, дьиз кэргэн кинигэтин таһаарар баҕалаах дьонно холобур буолуо, баҕар ханныктык эмэтик көмөлөһүө диэн баҕа санаалаахпын. Урукку көлүөнэ дьон бары биир олоххо олорон, биир алдьархайы тулуйан, биир үөрүүнү үллэстэн кэллэхтэрэ. Билинни көлүөнэ олохпут эмиз устуоруйа кэрдиис кэммитэн тутулуктаах бөҕө буоллаҕа. Ол гынан баран улуу норуот педагогиката диэн баар буолан, сизрдээх майгыбытын сүтэрбэккэ саха норуота тыыннаах хааллахпыт, сайдан-үүнэн истэхпит. Кинигэ эдэр да, эмэн да дьонно ааҕарга интэриэһинэй, иитэр-үөрэтэр суолталаах дии саныбын.

Кинигэ иһинээбитэ:

- Кирии тыл
- I. Ийэбит кэпсээнэ
 - 1. Төрүттэрбит – Кыыһый аҕатын ууһа
 - 2. Сыллыырдар
 - 3. Аҕабынан төрүттэрим – Оккойолор, Болурдар, Бычыгырдар
 - 4. Оҕо сааһым
 - 5. Олоҕум аргыһа Боркуопшай
 - 6. Оҕолор саналара
- II. Удьуор утума
- III. Ийэбит Галина Гаврильевна туһунан ахтыылар
- IV. Ийэбит иһэ
- V. Ийэбит, эбэбит – саамай күндү киһибит

Кинигэ уопсай ис хоһоонун кирии тыл кэпсиир диэммин, кирии тылы киллэрэбин.

Биһиги дьизэбитигэр эргэ улахан хара чымыдаан баар. Ол иһигэр бары-барыта баар: былыргы хаартыскалар, оскуола оҕолоро онорбут альбомнара, паапкалара, откыркалар, эргэ дөкүмүөннэр, сыбаайба ынырыктара, биһиги араас бириэмэбэ дьоммутугар суруйбут суруктарбыт, оскуола тэтэрээтигэр суруллубут араас бэлиэтэһиннэр, төрүччүлэр, архыыптан булуллубут матырыйааллар, ийэбит суруйбут ахтыыллара, кэпсээннэр, сэһэннэр. Ити биһиги ийэбит барахсан муспут баайа. Дьэ кырдык, баай. Дьиз кэргэн архыыба диэххэ сөп.

Биһиги төрүттэрбитин, кинилэр олохторун, сирдэрин-уоттарын, сизрдэрин-майгыларын, кыахтарын-дьарыктарын туох да тупсарыта суох хайдах

баарынан кэпсээбитэ олус интэриэһинэй. Былыргы дьон эт-хаан, уруу-аймах дьоннорун ааҕа билэн олороллоро, хайдах-туох олороллорун ыйыталаһан билсэ-көрсө тураллара, өбүгэлэрин олоҕун ыччаттарыгар сэхэн – кэпсээн гыналлара. Бу саха норуотун муударанын тутуһан ийэбит биһиэхэ оҕо эрдэхпититтэн аймахтарбытын өйдөтөрө, төрүттэрбит тустарынан кэпсиирэ. Уонна кэлэр кэнчээри ыччатыгар анаан тугу билэрин, тугу булбутун сурукка киллэрэр эбит. Төрдүн-ууһун кэрэхсээбэт, хаан уруу аймаҕын аанһа ахтыбат, төрөппүттэрин олоҕун билбэт киһи туох өйдөөх-санаалаах, туох кэскиллээх буолуоҕай? Биһиги ийэбит бэйэтэ уйан дууһалаах, сырдык санаалаах, тылга сыһыаннаах буолан ийэтин, эбэтин сэхэнин, бэйэтин кэмин олоҕун-дьаһаҕын долоҕойугар тутан, сүрэхтэр сөнүөрөн илдэ сылдьар буоллаҕа. Ааспыт үйэлэр арҕастарыттан өбүгэлэрбит мөссүөннэрэ өссө күндүтүйэн, кэрэтиэн көстөллөр, ийэбит оҕо сааһа, ийэлээх аҕатын таптала, сут-кураан, сэри сыллара, тапталаах төрөөбүт дойдута, санаата тардыһар өтөҕө биһиги харахпытыгар чугаһаан, сырдаан кэллэр.

Ийэбит олоҕун аргыһа, биһиги тапталаах аҕабыт Прокопий Андреевич Иванов олоҕун олоҕо бэйэтэ туспа кинигэ буолуон сөптөөх. Аҕабытынан төрүттэрбит тустарынан ахтыһар биһиги сүрэхпитигэр күндүлэр. Аҕабыт төрөөбүт дойдута, ийэбит учуутал үлэтин саҕалаабыт, ыал буолан эдэр сааһыгар олоҕун дойдутун дьонно-сэргэтэ дууһабытыгар чугастар. Биһиги санаабытыгар, аҕабыт дьахтар талыһын талан, холоонноох доҕор оностон, уйгу-бийан олоххо олон, оҕолорун үөрүүлэрин үллэстэн, биһиргэн биһир кэрэ кийииттэрдэнэн, кыахтаах күтүөттэрдэнэн, сиэн тапталын билэн, толору дьоллоохтук санана сылдьан, бу олохтон эмискэ күрэммитэ. Кини олоҕун оҕолор, сиэннэр, хос сиэннэр салгыһылар. Ийэбит биһиги оҕо эрдэбинээҕи санаабытын-ийэбитин, майгыбытын-сигилибитин бэлиэтэммит тэтэрээтин бэрээдэгин уларыппакка, хайдах баарынан киллэрдибит.

Ийэбит Галина Гаврильевна дьонугар-сэргэтигэр истин сыһыанын, үлэтигэр үрдүк эппиэтинэстээбин, кэллэктиип үлэтигэр көхтөөбүн, оҕону иитиигэ-үөрэтиигэ элбэх сыратын биэрбитин, айылҕаттан айдарылыбыт талаанын – дьобурун аймахтара, биһир идэлээхтэрэ, үөрэппит оҕолоро ахталлар. Салгы ийэбит иһин көрдөрөр хаартыскалар, ийэбитигэр эҕэрдэлэрбит киридилэр.

Күн сири көрдөрбүт күн күбэй ийэбит биһигини оҕо эрдэхпититтэн сахалы көнө сиэргэ-майгыга, дьонно-сэргэни ытыктыырга, үлэни таптыырга, айылҕаны харыстыырга, сырдыкка-кэрэҕэ тардыһарга үөрэппитэ. Ийэлээх аҕабыт көмөлөрүнэн, такайыларынан биһиги дьон тэнинэн улаатан, үөрэнэн, үлэлээн олоҕордоһтук. Ийэбит наҕылыччы сиэннэрин кытта кэпсэтэрэ - бэйэтэ улахан оскуола. Кини туохтан да толлон турбат сыты-хотуу майгытын, көнө сүрүнүн, сөптөөх дьаһалын, үөрүннээн дууһатын, олоххо дьулуруун сөҕөбүт, киэн туттабыт.

Күндү ийэбит, тапталаах эбэбит, хос эбэбит Галина Гаврильевна 85 сааһын томточчу туолар күнүнэн иһирэх тыллаах эҕэрдэбитин этэн туран «Ийэбит кэпсээнэ» диэн кинигэбитин бэлэх уунабыт. Кинигэ тахсытыгар көмөлөспүт аймахтарбытыгар, ийэбит биһиргэ үлэлээбит дьонугар, үөрэппит оҕолоругар истинник махтанабыт.

Кинигэ сүрүн чааһа «Ийэбит кэпсээнэ» диэн барыта ийэбит суруйууларынан буолла. Алта түһүмэхтэн турар эрэри, иһэ истээх диэбит курдук, ол иһигэр эмиэ кэпсээннэр бааллар. Кинигэни барытын сиһилии аахпыт киһиэхэ умсугутуулаах буолуо дии саныбын. Холобур, «Оҕо сааһым» диэн түһүмэҕи ылан көрөр буоллахха, манна сэри кэминээҕи олох кэпсээнэр. Бостобуой өтөҕөр буолбут түбэлтэҕэ бурдук куоласты сылдьан тутуллубут эмээхсин эрдээх туһунан, «Саҕа бурдук алаадыта» диэннэ дьибэ кэргэн үгэһэ, эбэлэрин үөрэҕэ, «Дьүөгэлэрим барахсаттар, сэри кэмин оҕолоро» диэннэ

урукку оџолор майгылара, дьизтээџи олохторо, күннээџи кыһалџалара арыллар, «Ынырык түбэлтэ» диэннэ сэрии кэмигэр дэһэртиирдэр оџолоругар сыһыан кэпсэнэр. Ийэм бу суруйуутун киллэртэримээри гынан баран, үүнэр көлүөнэџэ бу умнуллара сыһыан буолуо диэн сөбүлэспитэ. «Өксүүнньэ» диэннэ унуох сөтөлө буолбут оџону бу эмээхсин хайдах эмтээбитин илэ хараџынан көрбүтүн кэпсиир. Ити биир түһүмэх сорох кэпсээннэрин эрэ аџынным.

«Олоџум аргыһа Боркуоппай» диэн түһүмэххэ аџабыт эрэ туһунан буолбакка, аџабыт төрүччүтүн, аџабыт төрөөбүт дойдутун эмиэ кэпсиир. «Тэнкэ кырдыаџастара» диэн кэпсээннэ араас дьон уобарастарын ойуулуура олус интэриэһинэй. Аџабыт доџоро, Бордон нэһилиэгин бочуоттаах олохтооџо С.К.Федоров «Кинилэр умнуллубат ааттара» диэн ахтыытын киллэрдибит. Кутталлаах түгэннэ эһэбит түргэн өйүн, хорсун быһыытын, аџабытын уонна өссө икки киһини өлөр өлүүттэн быһаабытын туһунан суруйар. Бу суруйуутун тылын-өһүн киһи сөџөр. Бу аџыйах кылаас үөрэхтээх киһи хайа да суруйааччыттан итэџэһэ суох биир түбэлтэни уустаан-ураннаан кэпсиирэ, ол кэпсии олорон хас бирдии киһи уобараһын итэџэтиилээхтик арыйара сөџүмэр. Өссө буочарын көрүө этигит. С.К.Федоров «Олоџум кыраһалаах онкула» диэн ахтыытын тэнкэлэр кинигэџэ киллэрбит этилэр. Олус умсугутуулаахтык ааџыллар. Ааспыт көлүөнэ төһөлөөх ыччата олох ыарахаттарыттан ситэри үөрэммэккэ, сайдыбакка хаалбыта буолуой диэн киһи мунчаарар.

155 страницалаах улахан форматтаах кинигэ үбүлүөйү баттаһа бэчээттэннэ. Өссө эрдээксийэлиэххэ, эбиэххэ баар эбит дии санаатым. Биһиги эдэр сылдыан араас куораттартан, сирдэртэн дьоммутугар суруйбут суруктарбыт 80-с сыллардааџы кэми эмиэ көрдөрөр курдуктар. 70-с, 80-с сылларга оскуола оџолорун үлэлэрэ, учууталларын эџэрдэлээбит откыткалара эмиэ аһара интэриэһинэйдэр. Ол кэм оџолорун тыллара-өстөрө, буочардара, учууталларыгар сыһыаннара эмиэ көстөр.

Бу дьизэ кэргэн кинигэтэ кэлин да кэнэџэски ыччаппытыгар туһалыа, кимтэн кииннээхтэрин, хантан хааннаахтарын билэ-өйдүү сылдыахтара, баџар ким эмит устуорук буолуо, суруйаачы да баар буолуо. Саха олоџун кэрдиис кэмин туһунан дьиннээхтик, туох баарынан суруллубут ахтыылары сэргии ааџыахтара, ойууламмыт дьон-сэргэ баџар кинигэ да, киинэ да дьоруойдара буолуохтарын сөп курдук.